

АЛІТЕРАЦІЙНИЙ ЕПІТЕТ (ІЗ ПОЕТИКИ СИМВОЛІЗМУ)

Надзвичайно бурхливий, по-справжньому ренесансний період вивчення епітета у слов'янській філології припав на кінець ХІХ — початок ХХ ст. Експресивно-художні можливості цього тропа привертали увагу О.Потебні¹, О.Веселовського², Б.Томашевського³, В.Жирмунського⁴ та інших. Аналіз особливостей функціонування епітета в літературному творі став обов'язковим складником дослідження поетики (як загальної, так і окремих)⁵. Почалося системне вивчення епітета, докладний аналіз окремих його різновидів, визначення закономірностей і ознак функціонального використання цього тропа в поезії та прозі.

Однак векторні тенденції в дослідженні тропіки принципово змінюються на певних етапах розвитку філології. Загальна парадигма наукового зацікавлення тими чи тими тропами досить строката й динамічна. Скажімо, на кінець ХХ ст. припадає посилення науково-теоретичного інтересу до порівняння, метафори, метонімії.

За кількісними та якісними вимірами дещо осторонь цього торованого шляху перебуває невелика кількість публікацій, автори яких розглядають первинний вид тропа — епітет. І.Голуб справедливо зазначає, що “досі в науці ще не розроблено теорію епітета, немає єдиної термінології, необхідної для характеристики різних видів епітетів”⁶. Це, на думку К.Горбачевича, пояснюється насамперед малою кількістю зібраного матеріалу⁷. Ситуація з вивченням епітета, систематизацією його різновидів суттєво поліпшилась після публікації сучасних словників епітетів української⁸ та російської⁹ мов, праць О.Вольф¹⁰, В.Москвіна¹¹, Т.Онопрієнко¹² та ін. У них міститься багатий ілюстративний матеріал, точні й цікаві спостереження та висновки, що дають змогу суттєво розширити уявлення про нескінченність варіантів поєднання понятійного носія та виразника його якості — епітета. Однак дослідження загальних особливостей функціонування епітета в літературно-художньому тексті та функціональної ролі

¹ Потебня О. Синекдоха й епітет // Потебня О. Естетика і поетика слова. — К., 1985. — С. 126-129.

² Веселовский А. Из истории эпитета // Веселовский А. Историческая поэтика. — М., 1989. — С. 59-75. Принадно зазначимо, що праця О.Веселовського “З історії епітета” (1895) була надрукована раніше, ніж наукова спадщина О.Потебні “Из записок з теорії словесності” (1905). Однак виняткової ваги набуває той факт, що 1895 року О.Веселовський був призначений рецензентом рукописної спадщини О.Потебні. О.Веселовський досить стримано оцінив наукове значення надрукованих творів Потебні й зазначив, “що праці п.Потебні з теорії словесності, які були в нього на розгляді, хоча й становлять собою цінний та вправно підібраний матеріал взагалі, але ще остаточно не опрацьований, а тому було би бажано для того, щоб надати йому можливої зв'язності та систематичності, щоби хто-небудь з колишніх слухачів покійного професора поновив зв'язок, якого бракує, між окремими частинами твору, що вочевидь створювався на основі університетських читань” (*Діагениток І. З історії наукової спадщини О.О.Потебні // О.О. Потебня і проблеми сучасної філології.* — К., 1991. — С. 194-242. — С. 209-210). Отже, стає зрозуміло, що О.Веселовський познайомився з теоретико-літературознавчими поглядами О.Потебні (щодо епітета зокрема) до початку чи під час роботи над власною статтею про епітет. Імовірно, це знайомство стало своєрідним каталізатором, який зумовив чи хоча б пришвидшив появу статті “З історії епітета”.

³ Томашевский Б. Эпитет // *Стилистика.* — Л., 1983. — С. 195-204.

⁴ Жирмунский В. К вопросу об эпитете // *Жирмунский В. Теория литературы. Поэтика. Стилистика.* — Л., 1977. — С. 355-360.

⁵ Див.: Миклошич Ф. Изобразительные средства славянского эпоса. — М., 1895. — С. 17-27; Никитина Е., Шувалов С. Поэтическое искусство Блока. — М., 1926. — С. 142-159.

⁶ Голуб И. Стилистика русского языка. — М., 1997. — С. 139.

⁷ Горбачевич К. Словарь эпитетов русского литературного языка. — СПб., 2001. — С. 5.

⁸ Див.: Бибик С. та ін. Словник епітетів української мови. — К., 1998.

⁹ Див.: Горбачевич К., Хабло Е. Словарь эпитетов русского литературного языка. — Л., 1979; Горбачевич К. Словарь эпитетов русского литературного языка. — СПб., 2001.

¹⁰ Див.: Вольф Е. Грамматика и семантика прилагательного: На материале иберо-романских языков. — М., 1978; Вольф Е. Прилагательное в тексте // *Лингвистика и поэтика.* — М., 1979; Вольф Е. Функциональная семантика оценки. — М., 1985.

¹¹ Див.: Москвин В. Эпитет в художественной речи // *Русская речь.* — 2001. — №4. — С. 28-32; Москвин В. Метафора и эпитет // *Москвин В. Русская метафора. Очерк семиотической теории.* — М., 2006. — С. 24-33; Москвин В. Выразительные средства современной русской речи. Тропы и фигуры: Общая и частные классификации. — М., 2006.

¹² Див.: Онопрієнко Т. Эпитет: семантика и структура (на материале английской тропики). — Житомир, 1997; Онопрієнко Т. Епітет як первісний троп і системоутворюючий центр тропіки // *Вісник Житомирського держ. пед. ун-ту.* — 2001. — №8. — С. 127-130.

його різновидів і на сьогодні залишаються актуальними й надзвичайно важливими як в українській, так і світовій філології. При цьому варто зазначити, що сучасна теорія епітета та класифікаційна систематизація його різновидів має враховувати той художньо-мовленнєвий матеріал, що був накопичений національними літературами впродовж їхнього історичного розвитку. Для створення загальної класифікації епітетів слід ґрунтовно розглянути окремі різновиди та можливі модифікації цього тропу.

У сучасній слов'янській філології найбільш повними можна вважати класифікації епітетів, репрезентовані у працях В.Москвіна та Т.Онопрієнко. Ці дослідники враховують позитивний досвід попередників у створенні класифікаційних систем епітетів і вносять необхідні, на їхній погляд, зміни та доповнення.

В.Москвін пропонує класифікувати епітети за способом позначення відповідної прикмети (метафоричний, метонімічний, зміщений), за семантичними параметрами (колеристичні, оцінні), за структурою (прості, складні), за рівнем засвоєння мовою (загальномовні, індивідуально-авторські), за стійкістю зв'язків з означуваним словом (вільні, постійні; окремий різновид — антономазія), за стилістичним забарвленням (розмовні, газетні, книжні, поетичні, народнопоетичні, фольклорні), за кількісними характеристиками (ланцюжок епітетів, виделка, трійчатка), за поєднанням із фігурами повтору (тавтологічний, наскрізний)¹³. У класифікації В.Москвіна відчувається прагнення максимально повно окреслити систему різнобічних параметрів, за якими можна здійснювати розмежування епітетів не лише в художньому мовленні, а й в інших мовленнєвих стилях.

Класифікація, запропонована Т.Онопрієнко, ґрунтується на врахуванні місця епітета в системі семантичних полів інших тропів. Дослідниця поділяє епітети на дві основні категорії. До першої (узуально-асоціативної) належать постійні й описово-оцінні епітети. До другої (оказіонально-асоціативної) — епітети поля подібності (компаративні — прямі та непрямі, метафоричні, літотні/гіперболічні), поля суміжності (метонімічні, перифразні), поля протилежності (іронічні, оксюморонні)¹⁴. Однак класифікаційна схема, запропонована Т.Онопрієнко, враховує насамперед досвід англомовної літератури. Саме це й викликає необхідність внесення певних доповнень, що можуть надати варіативним визначенням епітета універсального характеру.

Зрозуміло, що створення загальної системної класифікації епітетів — об'єктивно складний процес, який вимагає з'ясування структурно-функціональної суті деяких різновидів епітета. Чим конкретніше й докладніше буде вивчено окремі різновиди (модифікації) епітетів, тим повнішою й точнішою буде класифікаційна система. Виокремлення кожної структурно-семантичної видозміни епітета варто здійснювати лише за умови аргументованого обґрунтування.

Поряд із застосуванням загальноновизнаних та загальноприйнятих позначень різновидів епітета (постійний епітет, метафоричний епітет тощо) у сучасній науці спостерігається прикра практика широкого впровадження номінативних модифікацій його без достатніх аргументів і пояснень щодо змісту чи структурних особливостей. Часто визначення нового різновиду епітета не супроводжується відповідними коментарями або докладним тлумаченням. Ось далеко не повний перелік таких прикладів: М.Братусь використовує поняття “колірний епітет”¹⁵, І.Гулова — “зоровий епітет”¹⁶, Л.Кателина — “релігійний епітет”¹⁷, Ю.Круть — “величні епітети”¹⁸, Г.Нудьга — “добірні, теплі епітети”¹⁹, Л.Савельєва —

¹³ Москвін В. Эпитет в художественной речи // *Русская речь*. — 2001. — №4. — С. 29-32.

¹⁴ Див.: Онопрієнко Т. К вопросу о функции эпитета в системе тропики // *Функциональный аспект семантики языковых единиц: Материалы VIII Международной научной конференции по актуальным проблемам семантических исследований*. — Ч. I. — Харьков, 1997. — С. 43.

¹⁵ Братусь М. Колористичний епітет як ознака тоталітарної доби (За творами Івана Багряного) // *Дивослово*. — 2001. — №5. — С. 15.

¹⁶ Гулова І. Поэтика и время // *Русский язык в школе*. — 2003. — №3. — С. 56.

¹⁷ Кателина Л. Эпитеты в лирике С.Есенина // *Русская речь*. — 1998. — №6. — С. 31.

¹⁸ Круть Ю. Величання і побажання в обрядовій поезії слов'ян // *Розвиток і взаємовідношення жанрів слов'янського фольклору*. — К., 1973. — С. 97.

¹⁹ Нудьга Г. Слово і пісня. — К., 1985. — С. 122.

“прізвиськовий епітет”²⁰ та ін. Автори, що послуговуються такими позначеннями різновидів епітета, абсолютно не переймаються необхідністю додаткових пояснень. Мабуть, передбачається, що сама назва епітетної модифікації здатна висвітлити його структурно-функціональну специфіку.

Однак серед розмаїття прикметних позначень епітета не зустрічається констатація різновиду, виокремлення якого здається актуальним і логічним. Ідеться про те, що жодна відома класифікаційна система не фіксує **алітераційний епітет**. Свого часу Андрій Бєлий звернув увагу на схожість між звуковим складом епітета і слова, яке він характеризує²¹. У подальшій літературознавчій практиці Р.Якобсон використав поняття “евфонічний принцип побудови епітетів”²². Термінологічне сполучення “евфонічний епітет” потребує уточнення, адже явище евфонії визначається кількома чинниками, зокрема такими, як алітерація, асонанс, рима тощо. Спробуємо з’ясувати загальні та найприкметніші особливості алітераційного епітета.

У дослідженні Т.Лєвицької й А.Фітерман “Проблеми перекладу” (1976), що містить главу “Стилістичні трансформації при перекладі”, наголошується, що алітерація особливо яскраво засвідчує злитість епітета з означуваним словом. Це спостерігається і в англійській, і в російській поезії. Наприклад, “silent sea” (Колрідж), “dusty death” (Шекспір), “Цель жизни нашей для него / была заманчивой загадкой” (Пушкін), “Ночное небо над Невой” (Пушкін).

Поза сумнівом, у всіх цих прикладах поєднуються обидві функції алітерації — завдяки їй поряд із милозвучністю створюється тісний зв’язок між епітетом і означуваним словом”²³. Це справедливе твердження може бути розширене, якщо припустити, що алітераційна злитість епітета зі словом, якість якого він позначає, властива не тільки англійській та російській мовам і не тільки поетичному тексту, а й більшості мов та різноманітним текстам з погляду родової приналежності.

За спостереженнями Т.Онопрієнко, виразність узуально-асоціативних епітетів часто підсилюється додатковими експресивними засобами, зокрема алітерацією²⁴. Водночас яскравий епітет активізує й актуалізує семантичне значення алітерації. Отож симбіоз алітерації та епітета — явище досить закономірне.

Особливо велика увага “звуковій інструментовці віршів” приділялася на межі ХІХ—ХХ ст.²⁵ Варто зазначити, що принципово важливу роль у розвитку світової поезії відіграла на цьому етапі поява символізму. “Усе наше тутешнє, природне життя має сенс лише тоді, коли воно символічно освячене”²⁶. Символічно-художня свідомість і світосприйняття визначили справжню силу передчуттів та інтенсивність пошуків глибинного сенсу буття. Першим кроком у цих процесах стає атрибутивне позначення визначальної ознаки поняття. Символізація як принцип і засіб поширюється на всі структурні рівні літературного твору та його мовленнєве втілення. Тому “алітерація, як і інші звукові прийоми, широко використовується у поезії символізму”²⁷; у цей період набувають поширення такі явища, як звуко-символізм і звукообраз.

Особливу увагу символістів привертають пошуки прихованого змісту в конкретних звуках та в ускладнених семантичних зв’язках, що активізувалися завдяки одивненому поєднанню атрибутивного позначення прикметних ознак предмета, поняття, явища тощо. Над теоретичними засадами звукового оздоблення літературних текстів успішно працювали і їх автори, зокрема Андрєй Бєлий (1880—1934), В.Брюсов (1873—1924), К.Бальмонт (1867—1942). Саме їхні теоретичні міркування та поетична практика переконливо спростовують загальну думку, що

²⁰ Савельєва Л. О Ярославле Осмомысле как герое “Слова о полку Игореве” // *Русская речь*. — 2003. — №5. — С. 80.

²¹ Див.: Кольков В. Эпитет // *Краткая литературная энциклопедия*. — Т.8. — М., 1975. — С. 922.

²² Якобсон Р. Работы по поэтике. — М., 1987. — С. 293.

²³ Лєвицька Т., Фітерман А. Проблемы перевода (англ. яз.).— М., 1976. — С. 49.

²⁴ Див.: Онопрієнко Т. Епітет у системі тропів сучасної англійської мови (Семантика. Структура. Прагматика). — Автореферат ... канд. філол. наук. — Харків, 2002. — С. 15.

²⁵ *Мысль*, вооруженная рифмами: Поэтическая антология по истории русского стиха. — Л., 1987. — С. 287.

²⁶ Бєрдяєв Н. Философия свободного духа. — М., 1994. — С. 52.

²⁷ Брусенская Л. Учебный словарь лингвистических терминов. — Ростов н/Д., 2005. — С. 11.

була зафіксована наприкінці XIX ст. в енциклопедичному словнику Брокгауза-Ефрона: “в слов’янській поезії немає зовсім її (алітерації. — О.В.) слідів”²⁸.

Андрей Бєлий обстоював необхідність розмежування епітетів за звуковим складом. На цю думку його наштотхнув докладний аналіз евфонічної структури власних творів і поезій О.Блока (1880—1921). Важливе місце в евфонічній структурі поетичного тексту, як стверджував Андрей Бєлий, посідають алітерації та асонанси²⁹. Евфонічну структуру він апробував також у власній прозі. Скажімо, у тексті “Срібного голуба” (1910) саме алітераційні епітети стають засобом поетизації прози та перетворення побутової деталі на естетично значиму: “*крепкое красное кресло*”³⁰.

Наслідком спостережень Андрея Бєлого над алітерацією в поезії О.Блока стала “космічна поема про звук” — “Глосолалія”³¹. Основну ідею цього твору розкривають рядки автора з його листа до літературного критика Іванова-Разумника: “світ, що будується язиком у нашій ротовій порожнині, — це абсолютно такий самий світ, як усесвіт: сім днів творіння звуків у роті аналогічні семи дням творіння світу; колись слова стануть материками й сушами, а мови перетворяться на цілі планетні системи зі звірами, птахами та людьми; відносно цих світів ми будемо Елохімами”³². За Андреем Бєлим, художня світобудова починається із шумових ефектів, системність і впорядкованість яких у літературному тексті не викликає сумніву. Теургічна місія поета сугестивно забарвлена саме завдяки містичній владі його над звуком. Проголошене слово — наслідок сублімації творчого потенціалу митця.

Художньо-ідейні шукання символістів ґрунтувалися на акцентованій увазі до формально-предметних засобів вираження, серед яких особливу увагу привертала алітерація. Це засвідчує, зокрема, і вислів В.Брюсова: “Якщо ритм — це скелет вірша, то алітерація — його дихання, життя. Неалітерований вірш — труп”³³. Вибачмо поетові дещо екзальтовані намагання наголосити на винятковій ролі алітерації в поетичному тексті та не будемо механічно переносити цей вислів на епітет узагалі — неалітерований епітет не обов’язково поетичний труп. Алітерацію епітета варто розглядати як “додатковий засіб емоційного впливу, свого роду музичний супровід до головної думки висловлювання, що опосередковано виявляє настрої автора”³⁴.

Прикладів, що ілюструють висловлені міркування, особливо багато в поезії доби панування символізму. Некоронованим королем звукопису в російському символізмі цілком слушно вважають К.Бальмонта, поетичною візиткою якого став твір “Челн томленья” (1893)³⁵. Його назва містить епітет іменникової форми, зв’язок якого з означуваним словом посилюється алітерацією на сонорні: “*челн томленья*”. Функцію епітета виконує атрибутивний іменник “*томленья*”, в якому два сонорні звуки розташовані перед наголосом, а один — після. В означуваному слові обидва сонорні звуки містяться після наголосу. Це приклад невпорядкованої алітерації (І.Качуровський), що одразу викликає відчуття погойдування на хвилях життєвого океану. Алітераційний епітет увиразнює основні прикмети людського існування у світі об’єктивної реальності — невпевненість, стан постійних тривожних передчуттів, виснажливих очікувань.

Найвідоміший рядок твору К.Бальмонта побудований на наскрізній алітерації з опорним приголосним ч: “*Чуждый чарам черный челн*”. Такий чітко впорядкований

²⁸ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. — СПб., 1890. — С. 465.

²⁹ *Белый А. Жезл Аарона: (О слове в поэзии) // Скифы*. — Сб. 1. — Пг., 1917. — С. 178. Нагадаємо, що, відштовхуючись від шукань Андрея Бєлого, Р. Якобсон проголошує “евфонічний принцип побудови епітетів” (*Якобсон Р. Работы по поэтике*. — М., 1987. — С. 293). Однак це положення лише ілюструється кількома прикладами з поетичних творів В. Хлебнікова без необхідних пояснень і коментарів. Відібрані Якобсоном зразки характеризують евфонічний принцип як такий. У цих прикладах евфонія ґрунтується на алітерації, яка пов’язує не лише епітет і поняття, а слова одного вірша (див.: “*Зорко красные губки*”). Якобсон радше визначає організаційно-структурний принцип розташування епітетів, а не розробляє окрему модифікацію цього тропу.

³⁰ *Белый А. Сочинения: В 2 т.* — Т. 1. Поэзия; Проза. — М., 1990. — С. 472.

³¹ *Белый А. Глоссолалия. Поэма о звуке*. — Берлин, 1922.

³² *Андрей Белый и Иванов-Разумник. Переписка*. — СПб., 1998. — С.133.

³³ *Брюсов В. Стихотворения и поэмы*. — Л., 1961. — С. 729-730.

³⁴ *Безпечный Г. Теория литературы*. — Торонто, 1984. — С. 115.

³⁵ *Поэтические течения в русской литературе конца XIX — начала XX века: Литературные манифесты и художественная практика*. — М., 1988. — С. 183-184.

повтор звуків нагадує старий германський вірш (штабрайм), в якому чотири наголошених склади поєднувалися алітерацією “переднаголошених, інакше, опорних приголосних”³⁶. Формальне відтворення історичної форми вірша, витоки якого спостерігаємо у фольклорі та літературі середньовіччя, увиразнює властиві символістам думки про циклічність і повторюваність людського існування, про певну індіферентність щодо національного розмежування.

Алітераційні епітети мають різновекторне семантичне спрямування. “Черный челн” — логічно мотивований, із позначенням кольору, символіка якого теж надзвичайно поширена. “Чуждый чарам челн” втрачає послідовну визначеність і переводить текстовий фрагмент у складне сугестивне поле. Водночас розташування епітетів перед означуваним словом увиразнює незворотність ходи людського існування.

У творі “Челн томленья” зустрічаємо й такі алітераційні епітети, як “Вздохи ветра”, “Величавый возглас волн”, “Чуждый чистым чарам счастья”, “светлых снов”, “воле волн”, “Месяц матовый”, “горькой грусти”, “Челн томленья тьмой охвачен”, “бездне вод”. Особливу увагу привертає вірш “Челн томленья тьмой охвачен”, який перегукується з назвою та з віршем “Чуждый чарам черный челн” і в якому повторюється символіка тривожних передчуттів і кольорових позначень. Семантично ж він ускладнюється завдяки алітераційним зв’язкам не тільки між епітетами та означуваними словами (“Челн томленья” і “Челн тьмой охвачен”), а й між епітетами (“томленья — тьмой”). Алітераційне зближення епітетів з означуваними словами та між собою посилює основну авторську думку твору: житейський човен потопає в мороці тривожних передчуттів.

Чудовий зразок суцільної тавтограми з лінійною алітерацією в українській поезії символічного спрямування становить собою твір “Сипле, стеле сад самотній...”³⁷, що належить перу В.Кобилянського (1895—1919). У ньому містяться напрочуд вдалі та експресивні алітераційні епітети: “сад самотній”, “Сірий смуток”, “срібний сніг”, “сонний струмій”, “смертний сміх”, “Срібні співи серенад”. Рядок “Сад осінній смуток снить” ускладнено інверсією та амфіболією (не одразу зрозуміло — “сад осінній” чи “осінній смуток”), завдяки чому епітет “осінній” стає фокусним центром твору. Він перегукується з іншими епітетами (“самотній”, “сірий”, “сонний”), утворюючи своєрідний лейтмотивний ланцюг та стійкий семантичний ряд. Загальна символіка твору посилюється завдяки композиційному кільцю (прикметна ознака символістської поетики), опорними словесними позначеннями якого стають варіанти одного й того ж самого словосполучення. Перший рядок закінчується алітераційним епітетом “сад самотній”, а останній — інверсійним його варіантом “самотній сад”. Композиційне кільце, що замикається алітераційним епітетом, увиразнює загальну (дещо космічну) символіку. Весь твір пройнятий численними семантичними та формальними зв’язками, що працюють на утворення цілісної моделі буття. Не останню роль у цьому складному креативно-естетичному процесі відіграють алітераційні епітети.

Унікальною музичністю вирізняються твори польського представника символізму Я.Каспровича (1860-1926), насамперед ті, що входять до циклу “Гімни” (1898-1901). Його композиція повністю ґрунтується “на музичній моделі теми з варіаціями. Поет оперує певними фразами, що постійно повторюються на зразок фраз музичних; їх повтори мають логічні засади, що виникають із розвитку думки, але є також наслідком оперування реченнями як гармонійними поєднаннями певних звуків”³⁸. З погляду евфонічного оздоблення вірша особливу увагу привертає твір “Моя пісня вечірня” (“Moja pieśń wieczorna”), який можна вважати одним “з найвищих досягнень поезії польської”³⁹. У ньому спостерігаємо значну кількість алітераційного поєднання епітета з означуваним ним словом: “niebotycznym przygasa mi szczytem”⁴⁰; “upragniony nadzieje”; “mgłami szepce miesięcznymi”⁴¹; “od zórz zachodnich w ziół zasypiających”⁴² (побудований за принципом, згідно з яким слова в алітераційному

³⁶ Качуровський І. Фоніка.— К., 1994.— С. 106.

³⁷ Кобилянський В. Поезії.— К., 1959.— С. 112.

³⁸ Kasprówicz J. Hymny / Wstęp napisał Konrad Górski. — Warszawa, 1976. — С. 9.

³⁹ Там само. — С. 10.

⁴⁰ Там само. — С. 61.

⁴¹ Там само. — С. 62.

вірші мають починатися з одного й того ж приголосного звука. Завдяки цьому автор семантично зближує зорі, що меркнуть, і земні трави, що засинають. Усі наведені епітети з'являються після фрази, в якій повідомляється про ходу Смерті, і посилюють у душі ліричного героя тривожні передчуття чогось зловісного.

Рефреном через усю "Мою пісню вечірню" проходять дві фрази, що містять алітераційний епітет: "ogniem trawiacy^m" ("вогнем, що знищує") і "kamiennym, ślepy^m przerażeni^m" ("сліпим жахом, що перетворює на камінь"). Це зумовлено жанровою природою твору: у пісні взагалі, а у вечірній зокрема має бути приспів (рефрен).

Отже, функціонування алітераційного епітета в поезії слов'янських авторів-символістів засвідчує, що вони прагнули до розширення можливостей поетичної мови. Уведення алітераційного епітета в літературно-художній текст було складовою частиною теургічної місії митця-символіста. "Виправляючи" (на їхній погляд) вади слов'янського фольклору, символіст відчував себе своєрідним Елохімом — найвищою інстанцією, що ввібрала й поєднала в собі всі можливі якості креативних потенцій людства.

Використання алітераційного епітета — прикметна особливість поетики символізму. А зважаючи на те, що "історією поетичного стилю в скороченому виданні" є "історія епітета"⁴³, то спостереження над складом епітетів і художніми функціями, які вони виконують у поетичному творі, дають підстави для висновків узагальнювального характеру.

Отже, алітераційний епітет організовується фонетичним рядом, в якому збігаються приголосні звуки в художньому означенні та в означуваному слові. При цьому слухною видається думка В.Данилова про необхідність розмежування "однозвукової вертикальної алітерації" та "різнозвукової вертикальної алітерації"⁴⁴. До першого виду належать повтори одного й того ж самого приголосного, до другого — різних приголосних наближеної якості. Продовжуючи цю думку в аспекті нашого дослідження, пропонуємо диференціювати "монофонічний алітераційний епітет" і "поліфонічний алітераційний епітет". Запропоновані терміни містять складові інтернаціонального характеру, а отже, такі номінативні видозміни сприятимуть швидшому поширенню поняття. Дослідження експресивного значення цих різновидів має стати предметом подальших досліджень у площинах загальної та окремих поетик.

Завдяки алітераційному епітету виникають додаткові фоносемантичні зв'язки між означенням та означуваним словом. Суголосся приголосних в епітеті та понятті, що ним визначається, зближують словесні одиниці, поєднання яких у звичайному мовленні — неможливе чи недоцільне. Алітераційний епітет — це наслідок художнього перетворення двоїстості в єдність. Звукові ланки з'єднують епітет і означуване слово в цілісну семантичну конструкцію за законом тріади: новий зміст виникає через смислове поглиблення епітета й означуваного слова, що взаємозбагачуються в монолітній звуковій структурі.

Усю повноту смислових зв'язків в алітераційному епітеті аналітично визначити дуже важко. Радше алітераційний епітет активізує експресивний потенціал художнього тексту в сугестивній площині та забезпечує вплив на підсвідомість читача (слухача). Понятійно-семантичні зв'язки, що актуалізуються при використанні алітераційних епітетів, наскрізь пронизують літературно-художній текст, посилюючи сугестивний вплив на сприйняття читача (слухача) та з'єднуючи номінативно віддалені явища і якості.

Уведення алітераційного епітета в загальну класифікаційну систему епітетів вимагає визначення окремої позиції — за звуковою подібністю між означенням та словом, що характеризується. У цьому зв'язку слід говорити про евфонічний епітет як про загальне об'єднання звукосимволічного, алітераційного й асонансового епітетів. Цілком можлива й деталізація у вигляді різноманітних підвидів, таких, скажімо, як монофонічний алітераційний епітет і поліфонічний алітераційний епітет. Подібні модифікації ймовірні також і в асонансовому епітеті. Перспективними виглядають і дослідження щодо посилення чи послаблення художньої експресивності евфонічного епітета залежно від місця розташування епітета й означуваного слова — пряме чи інвертоване.

⁴² Там само. – С. 63.

⁴³ Веселовский А. Из истории эпитета// Веселовский А. Историческая поэтика. – М., 1989. – С. 59.

⁴⁴ Данилов В. Новое в вертикальных аллитерациях// ilin-yakutsk.narod.ru <http://sakhaopenworld.org/ilin/2004-1/24.htm> – Илин. – 2004. – №1 (36).

Варто зазначити, що оскільки алітерація та наявність епітетів властиві всім мовам, то й алітераційний епітет безперечно присутній у багатьох національних літературах. Априорі визнаємо, що максимальною експресивністю вирізняється алітераційний епітет поетичної генези. Проте дослідження особливостей функціонування алітераційного епітета у специфічному жанрово-родовому полі та в певному національно-мовленнєвому оточенні вимагає подальших розвідок.

м. Кам'янець-Подільський

ЛТ

ВЕЧІР ПАМ'ЯТІ ВОЛОДИМИРА ЛЕОНТОВИЧА

У листопаді ц. р. в Національному музеї літератури відбувся вечір, присвячений 140-річчю від дня народження Володимира Леонтовича (1866-1933) — українського письменника, державного та культурно-громадського діяча, видавця першої всеукраїнської газети “Громадська думка” та автора чималої кількості художніх творів і літературно-критичних праць, що ввійшли до чотирьох жовто-жарових томів, виданих Оленою Грошиною-Леонтович, онукою письменника. На її переконання, письменник доти не повернеться на Батьківщину, аж доки його не почнуть читати. Праця над ними тривала п'ять років. Перший том містить художні твори В.Леонтовича та есе “Окрилений Україною”. Другий том містить оповідання, зокрема “Ворохобня” та “Хроніки гречок”. Третій — спогади письменника та твір “Дитячі та юнацькі роки Володі Ганкевича”. Останній, четвертий — публіцистичні та літературно-критичні статті, а також 177 листів, які збереглися.

Народився В.Леонтович 1866 року в родині дворян, вихований батьківською землею та полтавськими степами. Він жив і працював задля національної ідеї і цієї землі. В.Леонтович був членом київської “Старої громади”, “Просвіти”, Товариства українських поступовців, утримував та редагував журнали “Нова громада” й “Рада”, був засновником першої всеукраїнської газети “Громадська думка”, головою видання “Наука і штука”. У найскладніші для української освіти часи він вимагав навчання рідною мовою, публікації українських підручників та надходження до шкільних бібліотек українських книжок. У 1918 р. він був міністром земельних справ в уряді П.Скоропадського й розробив унікальний проект Земельного закону, який міг бути актуальним і сьогодні.

Володимир Леонтович вніс значний вклад в історію української літератури кінця ХІХ — початку ХХ ст. й посів у ній значне місце.

У чотирьох томах, які презентувалися на вечорі, зібрані всі оповідання письменника, новели, казки, історико-літературні мемуари зі спогадами про М.Коцюбинського, В.Семеренка та ін. Він був блискучим літературним критиком, а в його прозі колоритно змальовано містечкове життя; у своїй творчості дивовижно умів поєднати старе з новим і хоч був традиційним письменником, не заперечував і модернізм.

Та обставини склалися так, що В.Леонтович був змушений емігрувати. Роки поневірянь, душевних тортур і злиднів вразили чутливу душу письменника, що вилилось у творах “Спомини утікача” та “Володя Ганкевич”. Низка яскравих літературних спостережень згодом переходять у гостру публіцистику під псевдонімом Давній. Роки життя на чужині не проходять безслідно, Володимир Леонтович сумує за Батьківщиною, а звістка про голодомор 1932—1933-х років просто вбиває письменника. Серце не витримало туги за рідним краєм, і 10 грудня 1933 р. Володимира Леонтовича не стало. Похований він у Варшаві поруч з Олександром Олесем.

В Україні творчість Володимира Леонтовича була, на жаль, мало знана, та завдяки його правникам та двоюрідній онуці Олені письменник повертається, щоб посісти гідне місце в Україні літературній.

Леся Пархоменко